

5. Моляко В. А. Проблемы психологии творчества и разработка подхода к изучению одаренности / В. А. Моляко // Вопросы психологии. — 1994. — № 5. — С. 85–95.
6. Онацький В. М. Всі діти обдаровані / В. М. Онацький // Обдарована дитина. — 2001. — № 6. — С. 34–42.
7. Онацький В. М. Спостереження як метод діагностики обдарованості / В. М. Онацький // Обдарована дитина. — 2006. — № 5. — С. 22–30.

УДК 37.015.3+159.922.7

Оксана КОРМИЛО

АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА ЯК СУБ'ЄКТА УЧБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті актуалізується проблема становлення особистості молодшого школяра як суб'єкта учбової діяльності. Розгляд молодшого школяра як суб'єкта учбової діяльності здійснюється у межах концептуального підходу, розробленого З. Карпенко, за яким суб'єктність є способом реалізації людиною свого духовного потенціалу, що репрезентує її вроджену здатність до саморозвитку і самовизначення у просторі мотиваційно-ціннісних відношень.

В статье рассматривается проблема становления личности младшего школьника как субъекта учебной деятельности. Младший школьник как субъект учебной деятельности анализируется в контексте концептуального подхода, разработанного З. Карпенко, где субъектность — это способ реализации человеком своего духовного потенциала, что представляет его врожденную способность к саморазвитию и самоопределению в пространстве мотивационно-ценностных отношений.

The article is actualized the issue of identity as a subject of primary school pupils learning activity. Review of primary school pupils as a subject of learning activity carried out within the conceptual approach developed by Z. Karpenko, in which subjectivity is the way for human to realize his spiritual potential, which represents its inherent ability to self-determination in the space of motivational-valuele relationships.

В умовах особистісно орієнтованого навчання актуалізується проблема створення умов для саморозвитку школярів, формування в них бажання та вміння вчитися, тобто забезпечення суб'єктності цього процесу.

У сучасній психолого-педагогічній науці принцип суб'єктності виступає тією гносеологічною підвалиною, яка дає змогу виокремити різні онтологічні площини буття людини. Проблема суб'єктності стала предметом спеціального вивчення в психології особистості, де здійснюється активний пошук загальних і відмінних особливостей людини як особистості і суб'єкта в історичному процесі (К. Альбуханова-Славська, Б. Ананьєв, М. Боришевський, А. Брушлинський, З. Карпенко, Г. Костюк, О. Леонтєв, С. Максименко, В. Петровський, В. Сафін, В. Татенко та ін.).

Мета статті полягає у розкритті теоретичних основ процесу становлення молодшого школяра як суб'єкта учбової діяльності.

Учбова діяльність — це онтогенетично перша цілеспрямована діяльність, у якій стосунки між людьми визначені соціальними нормами. Тому вона стає основою для розвитку суб'єкта діяльності [4, с. 61]. Ставлення до себе, до світу, до суспільства, до інших людей формується в основному в учбовій діяльності молодшого школяра, але важливо те, що ці стосунки реалізуються через неї як ставлення до змісту, методів навчання, вчителя, класу, школи і т. ін. А тому зазначена проблема набуває значущості, оскільки вчитель є тим «поводирем», який допомагає дитині активно включитися у процес учіння.

Огляд теоретичних визначень психологічного та педагогічного змісту особистості засвідчує існування різних підходів щодо проблеми суб'єкта діяльності. Зокрема, Б. Ананьєв особистість розуміє як суб'єкт діяльності. Ці два поняття, за твердженням ученого, не тотожні, а збіг особистості і суб'єкта є відносним навіть при максимальному зближенні їх властивостей, оскільки суб'єкт характеризується сукупністю діяльностей і мірою їх продуктивності, а особистість характеризується сукупністю суспільних відношень

(економічних, політичних, правових, моральних тощо), які визначають місце людини в суспільстві, у структурі певної суспільно-економічної формації [2, с. 141].

З. Карпенко розуміє особистість як інтегральну духовну суб'єктність, яка є структурною (змістовою) і функціональною єдністю, що реалізує певне духовне устремління (ціннісне ставлення) [6, с. 7]. Перевага розуміння особистості під кутом зору її духовних (суб'єктних) здібностей, за словами дослідниці, полягає в тому, що дозволяє сумістити різні площини аналізу. «При цьому зменшується загроза розгляду різнопланових психічних явищ через «призму єдиної категорії», що «неодмінно веде до змазування відмінностей між ними», адже при цьому «закривається можливість дослідження їх реальних взаємозв'язків і взаємопереходів» [6, с. 7].

Змістові характеристики людини визначають її як особистість і зумовлюються спрямованістю її життєвих або ціннісно-сміслових ставлень; функціональні — характеризують людину як суб'єкта діяльності і охоплюють індивідуально-типологічні властивості (темперамент, характер, здібності). Саме «суб'єктна іпостась людини дає підстави цілісним чином розглянути її духовно-ціннісну природу, репрезентовану в понятті особистості» [6, с. 8].

Розгляд психічних явищ через категорію суб'єкта, за твердженням К. Альбуханової-Славської, єдино спроможний забезпечити інтегративність психологічного пізнання, адже «суб'єкт являє собою не лише вищий рівень психічної організації, а її «золоте січення», вертикальну централізуючу інстанцію цієї організації, яка і надає психічним процесам, станам, властивостям і новоутворенням впорядкований, доцільний, оптимальний для розв'язання задач співвідношення зі світом характер» [1, с. 10]. А. Брушлинський також наголошує, що «в людині як суб'єкті розвивається вища системна цілісність усіх її найскладніших і суперечливих якостей...» [3, с. 23]. «...Людина постає у багатьох різноманітних системних якостях. Найважливіша з них — *бути суб'єктом*, тобто творцем своєї історії: ініціювати і здійснювати практичну діяльність, спілкування, пізнання, споглядання та інші види специфічної людської активності, творчої і моральної» [3, с. 3]. У подальшому розвитку поглядів ученого підкреслюється, що саме розгляд людини як суб'єкта допомагає холистично розкрити її специфічну активність у всіх видах взаємодії зі світом [3].

В. Татенко, як і С. Рубінштейн та К. Альбуханова-Славська, доходить висновку про те, що суб'єктність як схильність до відтворення, творення себе у відповідних, а часом і несприятливих умовах, є універсальна властивість живої матерії, зближуючи тим самим це поняття з поняттям активності як властивості усього живого мати у собі джерело своїх змін і кількісно-якісних перетворень. І, як зауважує З. Карпенко, людський індивід як жива істота може стати особистістю і піднятися до рівня універсальності, лише проявляючи себе суб'єктом життєдіяльності і саморозвитку [6, с. 19–22].

Найужитковішим у психолого-педагогічній науці є висловлювання «суб'єкт діяльності». У такому контексті використовував цю категорію Б. Ананьєв, коли зауважував, що «людина — суб'єкт перш за все основних соціальних діяльностей — праці, спілкування, пізнання» [2, с. 116].

Значна частина фахівців дотримується думки, що поняття суб'єкта діяльності зводиться до поняття діяльності, а сам суб'єкт або випадає з реального процесу соціальної та діяльнісної взаємодії, або навпаки, знаходиться над ним. Та незважаючи на продуктивність провідних досліджень із проблеми суб'єкта діяльності, поки що залишаються не вирішеними питання про його психологічну структуру, закономірності становлення і розвитку в онтогенезі тощо, що значно ускладнює погляд на особу як суб'єкта діяльності.

Розгляд молодшого школяра як суб'єкта учбової діяльності здійснювався нами у межах концептуального підходу, розробленого З. Карпенко, за яким *суб'єктність* є способом реалізації людиною свого духовного потенціалу, що репрезентує її вроджену здатність до саморозвитку і самовизначення у просторі мотиваційно-ціннісних відношень. Суб'єктність, за цією концепцією, є розгалуженою системою з різнотипними зв'язками між її структурними компонентами: функціональними і генетичними [6, с. 27]. Ця властивість

людини (суб'єктність) має п'ять рівнів, яким відповідають базові ціннісні орієнтації особистості (диспозиції), що ієрархізуються відповідно до участі людини у суспільних відносинах (див. табл. 1).

Виходячи з цієї моделі, можна припустити, що розвиток особистості молодшого школяра як суб'єкта учбової діяльності відбувається на рівні моносуб'єкта. **Рівень моносуб'єкта**, за З. Карпенко, *зосереджує увагу на категорії діяльності як цілеспрямованій предметній активності індивіда щодо досягнення бажаного результату*. Така іпостась людини як власне суб'єкт (в розумінні — діяч) найчастіше пов'язана з її функціональними особливостями [6].

Таблиця 1

Співвідношення ціннісно-сміслової свідомості та рівнів суб'єктності особистості
(за З. Карпенко)

Духовна практика: благо («приймаю») — Абсолютний суб'єкт		
Суспільно значуща творчість: краса («буду») — Метасуб'єкт		
Моральна діяльність: добро («мушу») — Полісуб'єкт		
Відносно індивідуальна діяльність («треба») — Моносуб'єкт		
Пізнання: істина	Праця: користь	Спілкування: справедливість
Організмична активність: вітальність («передчуваю») — Відносний суб'єкт		

Для того, щоб стати суб'єктом відповідної діяльності (учбової, трудової та ін.), важливо освоїти її, оволодіти нею, бути здатним до її здійснення і творчого перетворення, — стверджують І. Слободчиков, Є. Ісаєв [9].

У молодшому шкільному віці (від 6 до 10 років) провідною стає учбова діяльність, тобто соціальна діяльність, спрямована на засвоєння теоретичних форм мислення. Свою провідну функцію та чи інша діяльність здійснює найбільш повно, за визначенням Д. Ельконіна, у період, коли вона формується [4, с. 84–85]. Таким чином, молодший шкільний вік є періодом найбільш інтенсивного формування учбової діяльності. В умовах цілеспрямованого розвивального навчання, за В. Давидовим, це формування здійснюється швидше і ефективніше за рахунок системності і узагальненості засвоєння знань [10, с. 219–220].

Виходячи з того, що учбова діяльність, як і всі види діяльності, характеризується певною структурою (мотив, ціль, умови, засоби), дослідники звернулись до аналізу її особливостей. Д. Ельконін і В. Давидов розглядають учбову діяльність у єдності таких її компонентів: учбова ситуація чи задача, учбові дії, дії контролю та оцінки [8, с. 189]. Це структура учбової діяльності в розгорнутій і зрілій формі. Але такої структури вона набуває поступово, і в молодшому шкільному віці ще далека від ідеалу. Багато що залежить від організації цієї діяльності, від конкретного змісту матеріалу, який засвоюється, від індивідуальних особливостей самої дитини [8, с. 128].

На думку Д. Ельконіна, «результатом учбової діяльності, у ході якої відбувається засвоєння наукових понять, виявляються насамперед зміни самого учня, його розвиток. У загальному вигляді можна сказати, що ці зміни полягають у набутті дитиною нових здібностей, тобто засвоєнні нових способів дії з науковими поняттями. Таким чином, учбова діяльність — це насамперед така діяльність, у результаті якої відбуваються зміни в самому учневі. Це діяльність із самозміни, її продуктом є ті зміни, які відбулись у ході її виконання в самому суб'єкті» [4, с. 84–85].

Згідно з О. Леонтьєвим, вплив провідної (учбової) діяльності на розвиток дитини проявляється в тому, що:

1. Від неї в основному залежать основні психічні зміни дитини в той чи інший віковий період.

2. У ній виникають і диференціюються інші види діяльності.

3. У ній формуються і перебудовуються окремі психічні процеси.

Окрім того, як суб'єкт діяльності молодший школяр характеризується готовністю до неї. Адже продуктивність учбової діяльності залежить від того, якою мірою дитина на момент вступу до школи та у процесі навчання набула «якості суб'єктності», тобто якою мірою вона стала суб'єктом власної активності [8, с. 189].

Готовність до шкільного навчання передбачає цілий ряд вимог, зокрема: загальний фізичний розвиток дитини, володіння достатнім обсягом знань, культура поведінки, спілкування, елементарна праця; володіння мовою, елементами письма; вміння співпрацювати; бажання вчитися. Необхідні для школяра як суб'єкта учбової діяльності інтелектуальні, особистісні, діяльнісні властивості формуються практично з моменту народження, ще на відносному суб'єктному рівні. Від рівня їх сформованості значною мірою залежить входження дитини у шкільне життя, її ставлення до школи і успішність навчання, залучення до учбової діяльності [5, с. 173–174]. У дослідженнях Л. Божович, Н. Гуткіної, Д. Ельконіна, Н. Салміної визначено основні показники готовності дитини до школи: сформованість її внутрішньої позиції, семіотичні функції, довільність, вміння орієнтуватися на систему правил тощо [5, с. 173].

Основи суб'єктного підходу до дитини в навчально-виховному процесі досліджувалися науковою школою М. Дригус. Зокрема, І. Коновальчук акцентує на діалектичній єдності особистісного і суб'єктного, а також на включенні останнього у психологічну структуру особистості. Під суб'єктом учбової діяльності дослідниця розуміє учня, який усвідомлює себе як активного індивіда, який вибудовує різноманітні стосунки з іншими та самим собою у процесі здійснення учбової діяльності. Формування особистості дитини в онтогенезі — це послідовна зміна систем суб'єктів різних діяльностей, смислоутворювальною серед яких на кожному етапі виступає суб'єктність у царині провідного типу діяльності: Я — суб'єкт ігрової діяльності (дошкільний вік); Я — суб'єкт навчальної діяльності (молодший шкільний вік); Я — суб'єкт комунікативної діяльності (підлітковий вік); Я — суб'єкт учбово-професійної діяльності (старший шкільний вік); Я — суб'єкт трудової діяльності (дорослий вік) [7, с. 72].

Учбова суб'єктність у молодшому шкільному віці розглядається І. Коновальчук у єдності трьох складових (аспектів):

- власне суб'єктності (активно-творче ставлення до учіння);
- учбово-соціальна суб'єктність (відповідне ставлення учня до інших — учасників учбової взаємодії);
- індивідуально-особистісна суб'єктність (ставлення дитини до себе як суб'єкта учіння) [7, с. 72–73].

Джерелом розвитку дитини як суб'єкта учіння є її потреба в активності, що на різних структурних рівнях реалізується домінуючою у цьому віці мотиваційно-сисловою системою. Так, у молодшому шкільному віці — здебільшого учбово-пізнавальною, що відображає випереджаюче формування першого структурного компонента суб'єкта учіння [7].

У дослідженні І. Коновальчук про розгортання суб'єктності особистості в різних видах діяльності помітні збіжності з рівнями суб'єктності особистості, виділеними З. Карпенко (див. табл. 2).

Таблиця 2

Розвиток суб'єктності по висхідній гілці онтогенезу

Я — суб'єкт трудової діяльності (дорослий вік) — Абсолютний суб'єкт
Я — суб'єкт учбово-професійної діяльності (старший шкільний вік) — Метасуб'єкт
Я — суб'єкт комунікативної діяльності (підлітковий вік) — Полісуб'єкт
Я — суб'єкт учбової діяльності (молодший шкільний вік) — Моносуб'єкт
Я — суб'єкт ігрової діяльності (дошкільний вік) — Відносний суб'єкт

Отже, молодший школяр як суб'єкт учбової діяльності з аксіопсихологічної точки зору перебуває на моносуб'єктному рівні особистісного розвитку, характеризується новоутвореннями, які вперше виникають у цьому віці, — готовністю до шкільного навчання, репродуктивною пізнавальною активністю, яка реалізується в учбовій діяльності. Остання, у свою чергу, передбачає вміння аналітично мислити, прагнути досягати мети, задовольняти потреби, рефлексувати ставлення до себе, поціновувати власні почуття та почуття інших, утверджувати свою особистість, набувати універсальних людських здібностей. Це водночас означає становлення особистості з певною спрямованістю, системою зв'язків з оточуючими і зі світом в цілому, системою смислових утворень. Узагальненими формами смислових утворень, за З. Карпенко, виступають більш-менш усвідомлені мотиви, диспозиції, поведінка; частковими — інтереси, переконання, ідеали, нахили тощо, які виражають ставлення людини до навколишніх життєвих обставин: «...визначити своє ставлення до чогось — значить заявити, що я вважаю прийнятним, цінним для себе, а що відкидаю як ціннісно чуже, недопустиме, негідне мене» [6, с. 8–9].

Таким чином, становлення молодшого школяра як суб'єкта учбової діяльності означає, що учень спроможний прийняти учбову задачу, вміє аналізувати свої дії, може визначити межі власної учбової компетенції, оцінювати процес та результат діяльності, відрізнити свої наміри, зусилля від реальних результатів, орієнтуватись у суспільно заданих нормах та визначити на їх основі власні нормативи діяльності тощо.

Зростаюча особистість затрачає велику кількість зусиль для побудови своєї діяльності, яку вибудовує не тільки для дорослих (очікуючи похвали), але і відтворює її у своїй структурі, інтеріоризуючи її, входячи в неї, здійснюючи маленькі «кроки» у своєму внутрішньому світі, саморозвиваючись. Саме таким чином вона формується як суб'єкт діяльності, визначаючи сили і можливості свого Я. Подальших досліджень потребує проблема дидактико-методичного забезпечення процесу формування молодшого школяра як суб'єкта учбової діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Альбуханова-Славская К. А. Категория субъекта в современной психологии / К. А. Альбуханова-Славская // Сучасна психологія в ціннісному вимірі: матеріали Третіх Костюківських читань (20–22 грудня 1994 р.): у 2-х томах. — К., 1994. — Т. 1. — С. 4–10.
2. Ананьев Б. Г. Избранные психологические труды / Б. Г. Ананьев: в 2-х т. — М.: Педагогика, 1980. — Т. 1. — 230 с.
3. Брушлинский А. В. Проблема субъекта — главная в психологии / А. В. Брушлинский // Сучасна психологія в ціннісному вимірі: матеріали Третіх Костюківських читань (20–22 грудня 1994 р.): у 2-х томах. — К., 1994. — Т. 1. — С. 23–29.
4. Возрастная и педагогическая психология / под ред. М. В. Гамезо, М. В. Матюхиной, Т. С. Михальчик и др. — М.: Просвещение, 1984. — 256 с.
5. Зимняя И. А. Педагогическая психология: учебник для вузов / И. А. Зимняя. — изд. 2-е, доп., испр. и перераб. — М.: изд. Корпорация «Логос», 1999. — 384 с.
6. Карпенко З. С. Герменевтика психологічної практики / З. С. Карпенко. — К.: РУТА, 2001. — 160 с.
7. Коновальчук І. С. Психологічні основи суб'єктного підходу до дитини у навчально-виховному процесі сучасної школи / І. С. Коновальчук // Психологическая наука и современное учреждение народного образования: сборник материалов межрегиональной научно-практической конференции (21–24 марта 1994 г., г. Запорожье): в 6-и частях. — Запорожье, 1994. — Ч. 3. — С. 72–73.
8. Психология человека от рождения до смерти: полный курс психологии развития / под ред. члена-корреспондента РАО А. А. Реана. — СПб.: «прайм-ЕВРОЗНАК», 2003. — С. 154–199.
9. Слободчиков В. И. Основы психологической антропологии. Психология человека: Введение в психологию субъектности / В. И. Слободчиков, Е. И. Исаев. — М.: Школа-пресс, 1995. — 384 с.
10. Якиманская И. С. Требования к учебным программам, ориентированным на личностное развитие школьников / И. С. Якиманская // Вопросы психологии. — 1994. — № 2. — С. 46–49.